

УДК 37.015.82-6 (477)

DOI: https://doi.org/10.33216/2220-6310-2021-101-2_2-141-150

ЕПІСТОЛЯРІЙ ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ У ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

В. Ю. Пустовіт

ORCID 0000-0001-8920-1340

У статті наголошується на необхідності застосування письменницького епістолярію в шкільному вивченні української літератури, зокрема наводяться методичні рекомендації щодо ознайомлення з творчістю Лесі Українки в 5-6 класах за новою програмою в умовах нової української школи. Творчість Лесі Українки ґрунтовно досліджена представниками різних наукових галузей, мистецьких напрямків, літературознавчих шкіл. Однак, окрім оприлюдненого, епістолярій письменниці містить вагому інформацію як для розуміння сутності мистецької спадщини зазначеного періоду в цілому, так і висвітлення особистих стосунків поетеси з видатними сучасниками та перебігу історичних фактів і подій. Зазначене в сукупності дозволяє науковцям і поціновувачам творчого здобутку Лесі Українки не лише заглибитися в розуміння джерел формування поетеси, прозаїка, драматурга, а й визначити роль жінки в суспільстві на межі її століть, досягнути непрості родинні й особистісні стосунки тощо.

Письменницький епістолярій сприяє відстеженню еволюції творчості митця. У наукових розвідках ми неодноразово наголошували, що епістолярій достовірно відбиває лабораторію авторського стилю, експериментування в пошуках жанру, є проявом психології творчості, гендерних відносин, світоглядних пошуків, ціннісних аспектів тощо.

Авторкою доведено, що систематична робота на уроках української літератури в школі із застосуванням листів, спогадів, щоденникових записів письменника сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу. У висновках акцентовано, що епістолярні діалоги є невіддільною частиною духовної спадщини митця, відображають громадські інтереси й ідеали, обставини особистого життя, умови праці й творчості, розкривають суспільно-політичну й культурно-мистецьку атмосферу доби.

Ключові слова: лист, письменницький епістолярій, шкільна освіта, методика викладання, урок.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Український письменницький епістолярій надає можливість дослідити та висвітлити не лише творчі контакти видатної особистості з однодумцями, а й відкрити читачеві (досліднику, студенту, школяреві) багатогранний образ автора з різних сторін, адже людина, а особливо творча, залишившись наодинці з аркушем паперу, як правило, не контролює й не стримує почуття, прагне «вилити» в листі все, що наболіло, тож перед читачем – «оголена» душа письменника.

Листовна спадщина українських письменників розмаїта за тематикою: від побутових проблем до суспільно-громадських, від особистих вражень до відтворення настроїв доби. Епістолярій є автентичним джерелом, з якого наступні покоління читачів і дослідників отримують відомості й уявлення про епоху в цілому й, зокрема, про національно-культурну атмосферу XIX ст., політичну ситуацію, життя корифеїв мистецтва й науки тощо.

Методика вивчення і застосування епістолярію в шкільному осмисленні належним чином ще не є усталеною й науково розробленою як з точки зору літературознавства, так і з точки зору педагогіки, отже, з огляду на неоціненну інформативність листів, щоденникових записів, автокоментарів, записних книжок видатних українських письменників, потребує теоретичного обґрунтування і докладного аналізу. Переконані, що урок української літератури в сучасній школі значно вирає як інформативно, так і ілюстративно, якщо письменницький епістолярій відіграватиме в ньому належну роль, сприятиме зацікавленню учнями реальними особистостями, які створили національну культуру, високомистецьку літературу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Джерельна база із заявленої теми представлена різноманітними поглядами на проблему. Класичними підходами до вивчення епістолярію як ілюстративного матеріалу відзначено розробки Н. Волошиної, Є. Пасічника. Дисертаційна розвідка Н. Петриченко з методики застосування епістолярних матеріалів у процесі вивчення української літератури, посібник О. Галича «Письменницькі мемуари в школі» спрямовують учителя в перебігу уроку на ознайомлення учнів із мемуаристикою митців XX ст. з метою активізації й поглиблення інтересу до вивчення літератури. Трапляються сьогодні й поодинокі розвідки сучасних учених-методистів. Так, Л. Овдійчук пропонує методику вивчення життєпису письменника на основі критичного осмислення мемуаристики. Т. Бронзенко виокремлює основні напрямки вирішення проблеми індивідуалізації письменницької постаті на уроках

української літератури, використовуючи епістолярій і щоденники, за допомогою яких можна розкрити авторський феномен. До аналізу трансформації виховного ідеалу в его-документах вітчизняної інтелектуальної еліти ХІХ – початку ХХ ст. (автобіографії, діаріуші, житійна, прочанська і сповідальна література, літописи, некрологи, нотатки про події минулого, подорожні записки, проповіді, спогади, щоденники) вдається Л. Єршова, зазначаючи важливість цих матеріалів для виховання учнів. В. Дьоміна виокремлює листи педагогічного змісту як особливу форму епістолярного жанру, що несе в собі високий виховний потенціал, впливає на розвиток особистості. Мартиненко Д. вважає листи одним із найважливіших джерел історії педагогіки. В. Шуляр пропонує методику вивчення епістолярію Дмитра Кременя під час проведення лабораторного заняття в старшій школі.

Виділення ранише не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Будучи широко представленою в наукових розвідках, проблема вивчення епістолярію видатних українських письменників залишається недостатньо розробленою в аспекті методики застосування епістолярної спадщини саме на уроках української літератури в школі. Зазначимо, що методичні прийоми введення епістолярію в урок суттєво залежать від вікових особливостей учнів, отже слід говорити про особливості методики як для учнів 5-8 класів, так і про значно ширші методичні можливості застосування епістолярію на уроках у старших класах.

Мета статті полягає у розв'язанні методичного аспекту використання епістолярію видатних українських письменників на уроках української літератури в 5-6 класах як ілюстративного матеріалу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Унікальна роль епістолярію відома від найдавніших часів. У різні періоди розвитку людства на цінності цієї спадщини наголошувалося неодноразово. Зацікавлення листом простежується крізь століття, варто лише навести короткий екскурс у світову класику. Сучасний журналіст Саймон Гарфілд у книжці «Про листи: мандрівка крізь світ, що зникає» звертається до цікавинок епістолярію. Одним із визнаних майстрів робити компліменти був Гуго з Болоньї, який у посібнику з письма ХІІ ст. ділився своїми секретами. Анонімний автор посібника «Посланці Купідона» (1629 р.) вчив, як писати листа невірному партнерові. 1686 року Філіп, другий граф Честерфілд, написав книгу повчань для старшої дочки, де окреме місце посідали рекомендації щодо написання листів, зокрема оформлення й уважного перечитування написаного з метою уникнення небажаних помилок, а також радив

перевіряти правопис за словником і уникати повторення слів. Особливої уваги заслуговує «Вичерпний порадачник з написання листів для жіноцтва» (1763 р.), у якому містилися вже готові зразки листів на всі випадки життя, наприклад, про тривалий збиток від скандалів і небезпеки надмірного флірту тощо. Усім відомий Льюїс Керолл надто любив листуватися й у 1888 р. запатентував власний винахід: спеціальний футляр («Дивокрай») з кишеньками для різновартісних поштових марок. Купуючи його, людина отримувала безкоштовно брошуру «Вісім чи дев'ять мудрих слів про написання листів». Нещодавно в США (жовтень, 2018 р.) утвердився новий звичай – святкувати день листа.

Залишаючись фактом приватного життя, листи надають можливість зрозуміти естетичні й суспільно-політичні погляди автора, розшифрувати задуми написання того чи іншого твору. Так, Н. Петриченко (2003) наголошує, що в 5-6 класах «епістолярні матеріали служили в основному ілюстрацією до розповіді вчителя, який давав перші поради щодо правил користування ними. Учні засвоювали поняття про лист, його будову, значення в житті людини, знайомилися з історією листування, вироблялося розуміння важливості листування як джерела знань про письменника та хudoжній твір» (с. 13-14).

За модельною навчальною програмою «Українська література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти, за редакцією Яценко Т.О. та ін. у 5 класі вивчається казка Лесі Українки «Лелія». Безсумнівно, перше знайомство п'ятикласників із видатною Лесею Українкою має бути вражаючим, проілюстрованим цікавими фактами з її дитячого та юнацького життя. У нагоді вчителеві стане відповідний епістолярій. На уроці учні мають ознайомитися з короткими біографічними відомостями про письменницю й визначити роль чарівних перетворень у казці, адже тут переплелися реалістичні та фантастичні картини й образи, відбуваються чарівні перетворення, характерні для фантастичних казок.

Учителеві варто (можна на початку уроку, а можна й на завершальному етапі – залежить від підходів учителя) навести цитату з листа Лесі Українки (2018), наголошуючи на її бажанні створити цикл казок для дітей. У листі до сестри О. Косач поетка повідомляла про намір «писати щось на тему народніх казок, найбільше інтересує мене тема казки «Гнат-Булат», тільки в укр[аїнській] казці замість прокаженого виводиться обернений в камінь, а замість дівчини – вірний товариш (або джура), що кровю своєю розбиває чари і оживляє камінь» (с. 72). Також Леся (2018) мала намір написати казки Яйце-райце та Ж[ар]-Птицю: «Найкраще хіба Яйце-райце, бо ся тема оригінальніша і з ліричними елементами, тимчасом, як Жар-Птиця нагадує Конька-горбунька і може скинутись на наслідування,

до того ж чисто епічна, а мені чиста епіка мало вдасться» (с. 72). Такими були творчі плани, яким не судилося відбутися, бо письменниця не встигла написати казки для дітей на згадані сюжети. Згадування цих листів на уроці може стати підґрунтям для творчого завдання п'ятикласникам, наприклад, усного роздуму «Склади казку разом із Лесею Українкою» або «Допоможи Лесі Українці й склади казку, яку вона не встигла написати» тощо.

При визначенні жанрових ознак казки, особливо літературної, також варто звернутися до розмірковувань Лесі Українки (2017), яка зауважувала на суттєвій різниці між казками, легендами, притчами. Обурювали її чудеса, якими володіли звіри з їх фантастичними пригодами: «Певна річ, що не можна одразу на сто коней сідати і трудно (хоч логічно можливо) боротись в одній казці і проти філодеспотії і проти попівської науки, та можна ж просто не зачіпати теологічних образів, ні позитивно, ні негативно, коли вже нема часу з ними боротись» (с. 512).

Вважаємо цю тезу надзвичайно актуальною й для сучасного уроку, хоча ситуація і є дещо протилежною (маємо на увазі активне повернення у вихованні дітей до релігійних тем), проте ми переконані, що на уроці в 5 класі все ж варто не «зачіпати теологічних образів», оскільки релігійне виховання є функцією сім'ї. До того ж і тема уроку має відповідати чинній програмі, відповідати віку учнів – це методична аксіома.

Наступна зустріч з творчістю Лесі Українки відбувається в 6 класі під час вивчення поезії «Тиша морська». Продовжуючи знайомити учнів з окремими фактами Лесиної біографії, учитель, безсумнівно, розкаже про її надзвичайну любов (і одночасно жорстку потребу через хворобу) до мандрівок до моря. Доречним буде посилання вчителя на відповідні фрагменти з листування.

Відомо, що протягом усього життя водна стихія супроводжувала Лесю Українку: від першого занурення в холодну воду річки Стир в дитячому віці до подорожей морем з метою лікування і недосяжною мрією побачити океан. Цінність наведених у її листах описів у їх спонтанності й подитячому наївності, бо вперше (у 17 років) побачивши море, Леся Українка (2017) передає в листі до брата Михайла увесь спектр безпосередніх вражень: «Ну та й море ж було у той день, певне вже так задля нас вигладилось та причепурилось; сине, сине, з білими гребнями, з рожевими отблесками, з темно-зеленими тінями, з золотими іскрами при заході сонця» (с. 58). Різнобарвність моря завжди була в колі спостереження письменниці: «море розкішне: сине, рожеве, зелене, опалове, яке хочеш» (с. 467). Але інколи море викликало почуття страху, поставало як небезпека: «на якомусь пароході кругового рейсу умерло двоє людей від морської хвороби»; «...море було страшне. Мені трапилось бачити початок снігової бурі на

морі, се була така грандіозна картина хаосу, що я певне ніколи її не забуду» (с. 16). Неабияке враження й захоплення відчула Леся Українка (2017) від споглядання конкурсу яхт. Перебуваючи в Сан-Ремо, вона шукала нових емоцій, про що свідчить опис грандіозності заходу, адже було «б великих яхт і 8 менших, а три великі пароходи стоять нерухомо». Письменниця відправилася з друзями на огляд військового парохода «бачили масу гармат, та револьверів, та мітральєз і т.и, аж прикро було дивитись, що стільки то всього видумано і нагромаджено, щоб стріляти людей... Взагалі ж пароход гарний, чистий дуже, великий (з трьома поверхами)» (с. 412). Морські судна так захопили Лесю, що вона згодилася на подорож (а це аж 17 днів) Середземним морем, сповіщаючи в листі про свої захопливі враження: «вигоди й приємності далеко більше, ніж на залізниці. Ні пороху, ні сажі – славно! Товариство на кораблі переважно італійське і досить приємне» (с. 459).

На окрему увагу заслуговують поетичні описи моря в листах до товаришки Ольги Кобилянської. Так, рецензуючи нариси О. Кобилянської «Через море» та «Сліпець» Леся (2017) вдається до розтлумачення «як гонять хвилі», розуміючи, що товаришка по перу ще не бачила моря: «хвилі ніколи не біжать від берега в даль, то тільки легкі гребінці від берегового вітру можуть рябіти так наче від берега біжать, а великі справжні хвилі все до берега прибувають, наче здалека звістку несучи, і дуже трудно пізнати, котра з них власне девята, бо то на просторі невидко, а тільки вже аж коло самого берега, перед тим, як розбитись, хвиля показує всю свою силу» (с. 434). У наведеному описі відчувається глибина Лесино спостереження за дрібницями, письменницька майстерність у створенні живописних картин природи, зокрема, морської стихії. Через деякий час у листі Леся сповіщала: «І таки море хтось любить. Коли б хтось бачив, що сьогодні діється на морі: хвилі так і скачуть, що аж страшно дивитись, а гримають, як на баталії, тим часом сонце світить і гріє, і вітру нема. Се воно так після вчорашньої зливи розсердилось. Ой, якби хтось бачив!..» (с. 507).

Морські описи Лесі Українки самодостатні, насичені безліччю дрібниць, як-от: їзда морем у човнику при місяці; опис яхт і пароходів; жителі: морські серця, медузи; море в різну погоду, пору року тощо.

Для Лесі Українки море було не лише засобом і способом боротьби з невиліковною хворобою, а й розрадою і символом свободи. У снах їй привиджалося море, вона мріяла побачити океан, пуститись у білому човнику в мандри. Море – це символ спокою, адже споглядання морської гладі в будь-якому місці (хоча неодноразово наголошувалося на винятковості Чорного моря) привносило моральний спокій, засвідчувало плинність життя. Усі враження, надихані морем, знайшли відображення в

художній спадщині мисткині. Описи ж моря, зафіксовані в письменницькому епістолярії, свідчать про палітру позитивних вражень, які стали основою й поштовхом до створення нових художніх творів.

Використані в поясненні вчителя матеріали листів налаштують шестикласників не лише на сприйняття вірша як пейзажної лірики на морську тематику, але й стануть підґрунтям аналізу змісту поезії. Традиційне для уроку визначення теми вірша учні зможуть виконати самостійно, адже у відповідь на запитання: «Про що йдеться?», – учні одностайно скажуть: «Про казкову красу моря, про тишу, коли в морі ледве хлюпочуть хвилі». Море дарує людині душевний комфорт, насолоду, натхнення, до того ж приємна погода сприятливо впливає на внутрішній стан людини, її настрій – це основна думка, що впливає з аналізу тексту, який учні роблять спільно з учителем.

Важливо підкреслити «присутність» самої поетки, звернувши увагу дітей на строфу:

Попливла б я на схід сонця,
А від сходу до заходу,
Тим шляхом, що проложило
Ясне сонце через воду.

Можна подискутувати над проблемою: Чому більшість поетів вважають дороговказом зірки, а Леся Українка – ясне сонце?

Завершуючи роботу над текстом (маємо на увазі аналіз художніх засобів, яких у ній предостатньо), варто наголосити й на останній строфі поезії, яку розуміємо однозначно: лірична героїня не боїться труднощів, вона готова їх долати, боротися за свою щасливу долю.

Доречно запропонувати учням творчу роботу за тематикою поезії, у якій учні можуть передати власні враження вірша та ставлення Лесі Українки до моря. Це може бути пейзажна усна замальовка «Леся і море», «Я також люблю море», «Пишу поезію про море» тощо. Можна запропонувати учням скласти умовний лист до поетки, у якому порівняти власні враження від моря з почуттями, що виникли після читання вірша «Тиша морська».

Узагальнюючи, учитель підведе учнів до висновку про те, що перебуваючи на морі, творчі особистості виявляли істинні настрої власного «Я», почували себе вільними від бурхливого наговпу, набиралися сил й естетичного задоволення, зачаровувалися морськими пейзажами, що дарували їм тишу і спокій у душі. І хоча від дати написання вірша пройшло понад 130 років, проте море так само зберігає свій вплив на людей, як і на Лесю Українку під час перебування в Євпаторії.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Завдяки відомостям із листування можна визначити роль митця в контексті культури, зокрема з погляду його самоідентифікації стосовно таких, і досі великою мірою замовчуваних аспектів творчих інтенцій, як націєтворча позиція, особистісні цінності, мистецькі вибори. З іншого боку, у процесі дослідження епістолярію важливо враховувати, що листи – це автентичні самосвідчення, нерозраховані на оприлюднення, і водночас – інтелектуальна спадщина, без якої неможливе всебічне пізнання феномена української художньої словесності. Заявлена тема має надто великий спектр і вивчення, і використання. На часі обґрунтування й розробка саме методичного аспекту її реалізації в сучасній шкільній освіті.

Література

1. Петриченко Н. Г. Методика використання епістолярних матеріалів у процесі вивчення української літератури: автореф. дис. ... канд. пед. н.: 13.00.02. Київ, 2003. 18 с.
2. Леся Українка. Листи: 1898-1902 / Упоряд. Прокіп (Савчук) В. А. Київ : Комора, 2017. 544 с.
3. Леся Українка. Листи: 1903-1913 / Упоряд. Прокіп (Савчук) В. А. Київ : Комора, 2018. 736 с.

References

1. Petrychenko, N. H. (2003). *Metodyka vykorystannia epistoliarnykh materialiv u protsesi vyvchennia ukrainskoi literatury [Methods of using epistolary materials in the process of studying Ukrainian literature]*. (Candidate of Pedagogical Sciences Thesis), 18. Kyiv (ukr).
2. Lesya Ukrainka (2018). *Lysty: 1898-1902 [Letters: 1898-1902]*, 544. Komora, 544 (ukr).
3. Lesya Ukrainka (2018). *Lysty: 1903-1913 [Letters: 1903-1913]*, 736. Komora (ukr).

ЭПИСТОЛЯРИЙ ВЫДАЮЩИХСЯ УКРАИНСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ В ШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ: МЕТОДИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В. Ю. Пустовит

В статье особое внимание направлено на необходимость использования эпистолярия писателей в школьном изучении украинской литературы. Предлагаются методические рекомендации к ознакомлению с творчеством Леси Украинки в 5-6 классах по новой программе в условиях функционирования новой украинской школы. Творчество Леси Украинки досконально изучено представителями различных научных отраслей, направлений искусства, литературоведческих школ. Однако, кроме обнародованного, эпистолярный писательницы несет очень важную информацию как для понимания сущности

художественного наследия обозначенного периода в целом, так и отображения личностных отношений поэтессы с выдающимися современниками и отображения исторических фактов и событий. Приведенное в совокупности дает возможность ученым, ценителям творческого наследия Леси Украинки не только погрузиться в понимание истоков формирования поэтессы, прозаика, драматурга, а и определить роль женщины в обществе на границе столетий, разобраться в непростых семейных и личных отношениях.

Эпистолярный писателя способствует отслеживанию эволюции творчества деятеля. В своих научных исследованиях мы неоднократно обращали внимание, что эпистолярный достоверно отображает лабораторию авторского стиля, эксперименты в поисках жанра, является проявлением психологии творчества, гендерных отношений, мировоззренческих исканий, ценностных аспектов.

Автором доказано, что систематическая работа на уроках украинской литературы в школе с использованием писем, воспоминаний, дневниковых записей способствует лучшему усвоению учебного материала. В заключении акцент сделан на том, что эпистолярные диалоги являются неотделимой частью учебного материала, отображают духовную суть писателя, его общественные интересы, идеалы, обстоятельства личной жизни, условия труда и творчества, раскрывают общественно-политическую и культурную атмосферу эпохи.

Ключевые слова: письмо, писательский эпистолярный, школьное образование, методика преподавания, урок.

EPISTOLARY OF OUTSTANDING UKRAINIAN WRITERS IN SCHOOL EDUCATION: METHODOLOGICAL ASPECT

V. Yu. Pustovit

The article emphasizes the need to use writers' epistolary during study of Ukrainian literature at school, in particular, provides guidelines for acquaintance with the works of Lesya Ukrainka in Grades 5-6 according to the updated programme of the new Ukrainian school. Lesya Ukrainka's work has been thoroughly studied by representatives of various scientific directions, artistic trends, and literary schools. However, in addition to the published one, the writer's epistolary contains important information for both understanding the essence of the artistic heritage of that period as a whole and highlighting the poet's personal relationships with prominent contemporaries, and the course of historical facts and events. Taken together, this allows scientists and admirers of Lesya Ukrainka's creative heritage not only to delve into understanding the sources of her development as a poet, prose writer, and playwright but also to determine the role of women in society at the turn of the century, to understand difficult family and personal relationships.

The writer's epistolary helps to trace the evolution of the master's work. In our research, we have repeatedly emphasized that epistolary reliably reflects the laboratory of the author's style, experiments in search of a genre. It is a manifestation of the psychology of creativity, gender relations, worldview, value aspects, etc.

The author proves that systematic work during the lessons of Ukrainian literature at school with the use of letters, memoirs, and diary entries of the writer contributes to better learning. The conclusions emphasize that epistolary dialogues are an integral part of the artist's spiritual heritage; they reflect public interests and ideals, circumstances of personal life, working and creative conditions, reveal the socio-political and cultural-artistic atmosphere of the epoch.

Key words: Letter, writers' epistolary, school education, teaching methods, lesson.

Пустовіт Валерія Юрївна – доктор філологічних наук, професор кафедри української філології та журналістики Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк, Україна). E-mail: v.pustovit@email.ua

Пустовит Валерия Юрьевна – доктор филологических наук, профессор кафедры украинской филологии и журналистики Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля (г. Северодонецк, Украина). E-mail: v.pustovit@email.ua

Pustovit Valeriia Yuriivna - Doctor of Philology, Professor, Department of Ukrainian Philology and Journalism, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Severodonetsk, Ukraine). E-mail: v.pustovit@email.ua